

A BRAZÍLIAI MAGYAR KÖZÖSSÉGEK ÉS AZ OTTANI KÜLKÉPVISELETEINK VISZONYA IFJ. HORTHY MIKLÓS KÖVETI MŰKÖDÉSE IDEJÉN (1939–1942)

Szilágyi Ágnes Judit

Bevezetéként néhány szót arról, hol is tart ma a brazíliai magyarokkal kapcsolatos emigráció-, vagy ha úgy tetszik, diaszpórakutatás. A vizsgálatok, illetve a kutatók alapvetően két perspektívából közelítenek e témához. Azok, akik itthonról formálnak véleményt a kérdésről, valamint azok, akik maguk is emigránsok, más-más szempontokat érvényesítenek. A rendszerváltás óta megélénkültek a Magyarországon kezdeményezett vizsgálatok – a szegedi egyetemen akadémiai kutatócsoport is működött néhány évig az ibériai és dél-amerikai magyar emigráció történetének feltárására –, amelyek általában tudományos igénnyel és nagyobb történeti/szociológiai/ kultúrantropológiai összefüggés keretébe helyezve vetik fel az emigráció problematikáját. Ebben a körben megítélésünk szerint hatásosan érvényesül a tudományos élet egészséges kontrollja, a kritikai visszhang, ugyanakkor kellő gondolatszabadságot biztosító műhelyek formálódnak, és ez a szellem sikeresen tartja távol a téma vonzó egzotikumától folytán fel-felbukkanó, nem eléggé felkészült kutatót vagy nem megalapozott eszmefuttatást.

A Brazíliába került magyarok körében szinte a kezdetektől megmutatkozott az igény a magyar múlt, valamint az emigráció történetének és aktuális jelenének sajátos szempontú rögzítésére. Szelecz Arnold bencés szerzetes már az 1930-as években magyar történelmet írt a „brazíliai magyarság használatára”, és São Paulo földrajzát is megírta, „különös tekintettel a magyarságra”.¹ A közelmúltban pedig Kögl Szeverin, szintén brazíliai magyar bencés atya foglalta össze az ottani magyarság történetét.² Rövidebb tanulmányokban, cikkekben számos résztéma publikálására sor került, például az 1949-ben alapított *Könyves Kálmán Szabadegyetem Évkönyveiben*.³ Az emigrációban élő kutatók nagy előnye, hogy bőségesen áll a rendelkezésükre írott és szóbeli forrás, valamint saját személyes tapasztalataik. Azonban kevésbé kötik őket az egyetemes tudományosság szabályai, gyakran kedvtelésből, műkedvelőként dolgoznak, viszont súlyosan nehezednek rájuk a kinti magyarok sokszor egy-

¹ Szelecz 1937 és uő. 1934.

² Kögl 1992.

³ Három ilyen kiadvány jelent meg *Magyar műhely a Dél Keresztje alatt* címmel, 1960-ban, 1964-ben és 1999-ben.

másnak ellentmondó elvárásai. Így gyakran hiányzik a megfelelő rálátás és távolságtartás témájukkal kapcsolatban.

Az eddigi – hazai vagy brazil – kutatások elsősorban az intézménytörténetre irányultak (egyesületek, egyházak, cserkészlet, bizonyos sajtótermékek stb. történetére), másfelől igyekeztek megvilágítani a magyar közösségek helyzetét a befogadó ország kül- és belpolitikai széljárása által meghatározott, változó körülmények között. További kutatási irányt jelölhet ki többek között a diaszpórában élő egyes jelentősebb személyiségek életútjának feldolgozása vagy a magyar politika és az emigráció viszonya. E kettő összekapcsolására törekedtünk a jelen tanulmány témájának megválasztásakor.

Ifj. Horthy Miklós személye az emigráció történetével foglalkozóknak kétszeresen is érdekes lehet. Előbb mint Braziliában akkreditált magyar királyi követ (1939–1942), akinek a külföldön élő honfitársakra igen nagy figyelmet fordító magyar politika „meghosszabbított keze” gyanánt feladatköréhez tartozott a külképviselő vonzaskörébe tartozó magyarok gondozása is. Ifj. Horthy Miklós maga így rangsorolja feladatait: „A riói magyar követség feladatkörét a következő sorrendbeli fontossággal gondolom megjelölni. [...] 1., ... hazánkat jó irányban ismertté és megbecsültté tenni ... 2., Nyersanyagellátásunk kompenzálása magyar mezőgazdasági vagy ipari cikkekkel, kereskedelmi forgalmunk erős mértékben való növelése lehetőleg a nekünk legmegfelelőbb áruformákkal. 3., ... akár a városi zsidó, úgy mint a vidéki paraszt kolónia...”, azaz az ott élő magyarok gondozása.⁴ Mindezzel egybecseng az akkori külügyminiszter, Csáky István néhány sora, aki a dél-amerikai magyar kirendeltségek feladatait a következőkben látta: „Délamerikában sok a tennivaló: nemcsak az odaszakadt véreink szorulnak fokozottabb ápolásra, hanem a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítése is egy teljes értékű ember energiáját kívánják meg.”⁵

Ifj. Horthy Miklós életrajzának kronológiáját követve, személye megváltozott szerepben másodszor is a diaszpórákutató látóterébe kerülhet, hiszen a második világháború után maga is a magyar politikai emigráció tagjává vált, és élete második, nagyobbik felét Dél-Amerikában és Ibériában töltötte.⁶ Mégis térjünk vissza követi időszakára, annál is inkább, mivel ez a néhány év a magyar kolónia sorsát alapvetően befolyásoló brazil belpolitikai viszonyok szempontjából is figyelemre méltó.

Braziliában 1937-től működött Új Állam (Estado Novo) néven Getúlio Vargas (1883–1954) elnök tekintélyuralmi rendszere, amelynek egyik jellegzetessége a sajátos nacionalizmus volt. Ennek jegyében vált a rezsim fontos célkitűzésévé az ekkoriban kovácsoló nemszolidaritás erősítése, az igen heterogén társadalom homogenizálása, ilyen módon a bevándorló csoportok erőteljes, fe-

⁴ Ifj. Horthy Miklós levele Barthely Tibornak 1939. augusztus 29-én. Országos Levéltár (továbbiakban OL) Küm. K 58 17. csomó 1939-III/2. 47–49. lap.

⁵ Csáky István 1939. május 11-i levele Vélrics berni magyar követhoz. OL Küm. K 58 18. csomó 1939-I/3.

⁶ Életről bővebben vö. Szilágyi–Sáringi 2002.

lülről vezérelt asszimilálása is. Az Új Állam idején szigorították a bevándorlás feltételeit, korlátozták a bevándorlók munkaerőpiaci részvételét, anyanyelvhasználatát – ez súlyosan érintette a braziliai magyar nyelvű sajtót –, az egyesületek szabad működését. A magyar egyesületek ezért névleg brazilokká váltak, illetve vezetőségükbe brazilokat vontak be. A központi tanterv és követelményrendszer következtében pedig ellehetetlenült a magyar iskolák működése, bár a gyakorlatban nem mindig volt helyettük a törvényeknek megfelelő brazil iskola.⁷

A braziliai magyarok ekkoriban a mai állapothoz képest széttagoltabban éltek – Rio de Janeiróban, Porto Alegreben és a legnagyobb számban São Paulo állam fővárosában, valamint a belső, azaz interiorbéli területein, bár a São Paulo városba való koncentrációjuk már megindult. A magyar közösség több szempontból is rétegzett volt. Horthy követ erre utal egy jelentésében: „A riói, legalább 95%-ban zsidó magyarság viselkedéséről az 1941. évben nem lehet jót mondani. ... Meggyőződésem az, hogy ezzel a nagyrészt zsidókból... álló csoporttal... magyar szellemű, hazafias kultúrmunkát nem lehet végezni, legalább is [ameddig] a legrégebbiek ki nem dőlnek, és a tisztességes keresztény magyarok arányszáma meg nem nő. [...] Sokkal jobb a helyzet São Paulo és Rio Grande do Sul államokban, ahol még São Paulo városban is, a túlnyomó többség keresztény magyarokból áll; emellett ott vannak kultúrintézményeink, iskoláink, tanítóink, papjaink.”⁸ A Brazíliában élő magyarság ebben az időben rétegzett volt tehát vallásilag. A katolikus – a bencés atyák vezetésével⁹ –, a református, az evangélikus és a zsidó vallás követői, valamint néhány kisegyház, úgynevezett misszióegyesület (Hetednapos adventisták) hívei egyaránt megtalálhatók voltak a Magyarországról kivándoroltak között.¹⁰ Ugyanakkor politikai rétegződésről is beszélhetünk, amely különösen a második világháború után jelölt ki éles törésvonalakat. Azonban a kolónia jellege már 1919 után változóban volt, amikor a korábbi, alapvetően gazdasági motivációval érkező magyarok mellett megjelentek a politikai emigránsok. Közülük egy visszaemlékező a São Pauló-i egyesületekről beszélve így jellemzi az akkori helyzetet: „Volt egy »Segélyegylet« nevű, amit tisztán a Horthy-kormány hozott létre, de hát az velünk teljesen szemben álló társaság volt. Jó könyvtára volt, de ettől függetlenül jobboldali egyesület volt, nagyon kevés taggal. Sokkal több tagja volt a Köztársasági Körnek.”¹¹ Bár az emlékező itt érezhetően „hazabeszél” az inkább baloldali érzelmű magyarokat tömörítő Köztársasági Kör javára, szavaiból világos, hogy az egyesületek fő profilja, a segélyezés, a kulturális vagy a sporttevékenység sok esetben politikai felhangokkal párosult. Ami pedig az aktív koloniális életet élők számára ilyen értelemben megosztó ténye-

⁷ A brazil Új Állam nemzetépítő politikájáról bővebben vö. Szilágyi 1997.

⁸ *Követi jelentés 1942. február*. OL Küm. K 63. 79. csomó 1942. 9. Rio de Janeiro 15–16. lap.

⁹ Vö. *A magyar bencések 50 éve Brazíliában*. 1981.

¹⁰ Vö. *A braziliai magyar vallásos élet*. In *Délamerikai Magyar Ujság Naptára*. 1941.

¹¹ A Tóth Jánossal készített interjú. In *Anderle–Kaczúr 1988*, 66.

zöként működött, az nem az aktuális valóság, a brazíliai jelen, hanem sokkal inkább az „aktuális múlt”, a magyarországi viszonyok emléke vagy a friss otthoni hírek lecsapódása, esetleg a kolónián belüli egyéb emberi torzalkodás volt. A kortárs megfigyelő valami hasonlót tapasztalt a *Délamerikai Magyar Ujságot* forgatva az 1930-as évek közepén: „A hatalmas formátumú lap végigolvasása után az első impresszió: az embereket nem érdekli Amerika. Az egész lapban egyetlen hír sincs Dél-Amerika, vagy pláne Brazília politikai viszonyairól, vagy más társadalmi és gazdasági eseményéről. [...] Ezzel szemben az európai eseményekről ... hasábos tudósítások informálják az olvasót. [...] Legrészletesebben az óhaza eseményeiről tájékoztatják az olvasót.”¹²

A megszokottság ellenére a két világháború közti időszakban a magyar külképviseletek, jelesül a riói követség és a São Pauló-i konzulátus részéről folyamatos törekvést tapasztalhatunk azzal kapcsolatban, hogy a brazíliai magyarság minél szélesebb körét vonják látókörükbe; hogy saját irányításukkal (azaz alapvetően a magyarországi hivatalos politikai/ideológiai eszméknek alávétve) a lehető legnagyobb létszámban mozgósítsák őket; és hogy ébren tartsák bennük a magyar kultúrát, pontosabban annak bizonyos, támogatásra érdemesített szeletét, vagyis hogy „hazafias szellemű kultúrmunkát” végezzenek. Úgy látjuk, hogy ebben a São Pauló-i konzulátus volt az aktívabb id. Boglár Lajos vezetésével,¹³ így a kultúrmunka elsősorban a São Pauló-i, városi magyarságot érte el. Míg a vidéki telepeken élő bevándorlók számára inkább csak a bencés atyák missziós tevékenysége, illetve egy-egy alkalomszerű gesztus – mint például a követi látogatások (1940-ben, 1941-ben) – jelenthettek valamilyen szimbolikus kapcsolatot az anyaországgal. Ezekről az eseményekről nemcsak a magyar nyelvű, hanem gyakran a brazil sajtó és más nemzetiségű bevándorlók lapjai is tájékoztatták olvasóikat: „A sãopauloi nem magyar nyelvű sajtó megemlékezett Szent István király napi nemzeti ünnepünkről, a kolónia által rendezett ünnepségekről. Ugyancsak bőségesen megemlékeztek a lapok a Követ Úrnak augusztus havában az ország belsejében létező magyar kolóniákon tett látogatásáról. [...] bőségesen beszámoltak [a magyar lapok] a São Paulóban a m. kir. Követ Úr jelenlétében lefolyt hősök vasárnapi ünnepéről. ... Mindkét lap közölte a Követ Úrnak São Paulóba érkezését, látogatását az új szövetségi interventornál, továbbá az interiorbeli telepekre való utazását.”¹⁴

Hogy miből is állt az emlegetett kultúrmunka? Ma azt mondanánk, alapvetően oktatási és szabadidős tevékenység szervezéséből, amelynek támogatásában és bizonyos fokú irányításában a trianoni Magyarország brazíliai kiküldöttjei által – legyenek azok diplomaták, papok, tanítók – részt vett. A magyar közösségek anyanyelvükön működő iskolákat tartottak fenn, ahol néhány, az 1930-as évek közepén otthonról érkezett úgynevezett julián-tanító működött. A külképviseletek figyelemmel kísérték a magyar egyesületek működését, és a

¹² Magyar világ Délamerikában, újság cikk (i.n.e.) aláírással. *Ujság*, 1935. május 5. 8.

¹³ Erről az időszakról emlékiratait lásd Boglár 1996.

¹⁴ *A konzulátus 1940. szept. 30-i sajtójelentése az 1940. július–szeptemberi időszakról*. OL Küm. K 66 439. csomó 1940. 1–5. tétel, 3. lap.

nemzeti ünnepekről (március 15., augusztus 20. vagy akár a Felvidék visszacsatolásának alkalmával rendezett ünnepség) is az ő irányításukkal emlékezett meg a kolónia. A magyar diplomaták támogatásuk fejében bizonyos követelményeket támasztottak a brazíliai magyar nyelvű sajtóval szemben is. Elvárásaikat tükrözi Petravich Gyula, riói ügyvivő jelentése: „Külön felemlítésre méltó, hogy nemzeti ünnepeinken, valamint ifjú Horthy Miklós követ úrról való megemlékezésnél mindkét lap kifogástalan igyekezettel siet a magyar gondolatot szolgálni. Nem hallgatható el azonban az [Délamerikai Magyar] Ujságnál az utóbbi időben e téren is bekövetkezett romlás. Miklós-napjáról például egyáltalán nem emlékezett meg önálló cikkel.”¹⁵

A kolónia kulturális életét az 1920-as évek elejétől kezdve folyamatosan kiépülő intézményrendszer (egyházak, iskolák, színház, sportstb. egyesületek) támogatta, mely a két világháború közti időszakban még meglehetősen kiterjedt és sokrétű volt. Mi történt ezzel a hálózattal a brazil asszimilációs politika erősödése idején? Maguk az egyének és az emigráncsoportok, valamint a külképviseletek alapvetően háromféle stratégiát követtek, amellyel folyamatosan jelezték az óhazának helyzetük megváltozását. Egyrészt alapvető attitűdjük a befogadó országhoz való lojalitás volt, alkalmazkodni és élni, ahogy lehet, az egyre kedvezőtlenebb körülmények között. 1939-ben az egyik tanító hazaküldött jelentésében a következőket olvashatjuk: „Februárban megalakítottuk az Ypirangai Magyar Házat, amely ugyan csak mint brazil egyesület működhetik, brazil alapszabályokkal és vezetőséggel. A magyar vezetőség mindent megtesz, hogy tagjai számára magyar kultúrát és szórakozást nyújtson, a hatósági illetékek, engedélyek azonban szinte megfojtják az ilyen kicsiny és szegény egyesületeket.”¹⁶ A kis egyesület tehát alkalmazkodik a törvényekhez, brazil vezetőséggel és alapszabállyal működik, fizeti a súlyos illetékeket, nehezen, de működik. A konzulátus is alkalmazkodik, teljesíti a kb. 3000 magyar részvételével tartott (fogalmat alkothatunk az aktív koloniális életet élők létszámáról), Szent István-napi ünnepségen „kiváncsiskodó” brazil felügyelő kívánságait: „A konzulátusnak az ünnepi misén magyar nyelven mondandó szentbeszéd tartásához a rendőrfőnök engedélyét kellett kérnie. [...] Jellemző, hogy a misén megjelent a rendőrség egy detektívje is, aki a magyar predikációt annak elhangzása alatt a konzulátus egyik hivatalnokával mondatról mondatra lefordította.”¹⁷ A lojalitás az egyetlen járható út, erre int hazatérte után az egykori riói követ, ifj. Horthy Miklós is, aki a Magyarország és Brazília közötti diplomáciai viszony megszakadását (1942) követően már csak rádióüzenetekben¹⁸ érthette el az egykor gondjaira bízott brazíliai ma-

¹⁵ 1940. január 2-án kelt sajtójelentés az 1939-es év október–decemberi időszakáról. OL Küm. K 66 439. csomó 1940 1–5. tétel, 3. lap.

¹⁶ Kordás Ferenc tanító jelentése 1939. július 15-én. OL Küm. K 71. 86. csomó. 1939. I/6. tétel.

¹⁷ A konzulátus jelentése 1939. augusztus 30-án. OL Küm. K 71 86. csomó, 1939 I/6. tétel.

¹⁸ A Latin-Amerikába sugárzott magyar nyelvű rádióadásokról bővebben lásd Szilágyi 1998.

gyarságot: „Az új otthon nyújtó hazatokkal szemben vállalt kötelezettségeiteket magyar becsülettel és hűséggel teljesítsétek. Dolgos és derék polgárai legyetek minden délamerikai államnak, amelynek kötelékében éltek és kenyereteket megkeresitek. De emellett soha ne feledkezsetek el származásotokról és a Duna-völgyében élő magyar népről, amely kényszerűségből vagy szegénységből, de mindkét esetben fájdalmasan bocsátott el benneteket új hazátokba.”¹⁹

Bármennyire törekedtek is a magyarok a befogadó ország iránti lojalitásra, viselkedésük második alapösszetevője a kiskapuk keresése volt. Újra csak alkalmazkodni, és élni, ahogy lehet, az egyre kedvezőtlenebb körülmények között. Egyik visszaemlékező szerint: „Amikor aztán kitört a háború Európában, bezárták a magyar egyesületeket és iskolákat. Ezért mi megalakítottuk a szabad magyar mozgalmat. A magyarokat igyekeztük felvilágosítani, kerületről kerületre járva. [...] Előadásokat tartottunk, elbeszélgettünk az ott élőkkel...”²⁰ A konzulátus 1941-es „segélykiáltásában” is a kényszermegoldásokat keresi: „Az idegen nyelvű lapok augusztus 1-jére begíért megszüntetése körül hallatszanak bizonyos hangok, hogy a külföldiek lapjainak idegen nyelvről brazil nyelvre való áttérését 90 nappal meghosszabbítanák, de erre vonatkozólag São Paulóban semmi biztosat nem lehet tudni... minél nagyobb mennyiségben küldessék jól szerkesztett magyar lap az itteni kolóniákon való szétesztásra. Az egyes telepek és csoportok, egyletek, egyházak ilyen eszközökkel való ellátása nem ütköznék a brazil törvénybe... Ha azután a két magyar lap kénytelen lenne becsukni, illetve portugál nyelvre átnyergelni, akkor megtalálnánk a módját annak, hogy a koloniális híreinket valamilyen egyszerűbb formában a magyarsághoz eljuttassuk.”²¹

Voltak azonban olyan esetek, amikor már nem lehetett sem alkalmazkodni, sem kiskapukat találni. Ekkor következett a harmadik megoldási mód, a visszavonulás. A külföldre szakadt magyarok gondozását célzó hazai politika például két julián-tanító esetében kényszerült visszavonulásra, 1939-ben. Rusz Mihály igazgató-tanítót és feleségét, Rusz Mihályné Erdős Anna tanítónőt még elindították itthonról, hogy segítsék a Brazíliában élő magyarok anyanyelvi oktatását, de decemberben a külügyminisztérium táviratilag rendelte haza a már úton lévő családot Genovából, „a nemzetközi helyzetre való tekintettel”.²²

A brazíliai magyar közösségekre nézve kedvezőtlen intézkedések egyre szaporodtak 1938-tól, az Új Állam bevezetése, majd 1939-től, a második világháború megindulása miatt, végül 1942-ben Brazília és Magyarország, a háborúban ellentétes oldalra kerülve, először a diplomáciai viszonyt szakította meg,

¹⁹ Ifj. Horthy Miklós újévi rádióüzenete a dél-amerikai magyarokhoz. *Népszava*, 1944. január 4. 10.

²⁰ Csipak Péter visszaemlékezése. In Anderle-Kaczúr 1988, 122.

²¹ *Boglar Lajos sajtójelentése 1941. július 3-án az 1941. április-júniusi időszakról*. OL Küm. K 66 491. csomó, 1941. 1–5. tétel.

²² Az esetre vonatkozó iratok OL. Küm. K 71 86. csomó, 1939. I/6. tétel.

majd szemben álló hadviselő felekké váltak. Sor került a diplomaták kölcsönös hazahívására, a magyar kolónia elveszítette az intézményes kontaktust az óhazával, így az utolsó háborús évek kapcsán nincs értelme a braziliai magyarság és az ottani külképviseleteink viszonyáról beszélni. A háború után 1946-ban érkezett ismét magyar diplomata Rio de Janeiróba, Koós Ádám követségi tanácsos személyében, azonban a kapcsolat jellege a magyar emigránsok és a diplomaták között véglegesen megváltozott.

Bibliográfia

- A magyar bencések 50 éve Braziliában.* 1981. São Paulo, A Szent Gellért Kolostor Kiadása.
- Anderle Ádám – Kaczúr Ágnes 1988. „Brazil változat”. *Magyarok São Paulóban a két világháború között.* Szeged, kézirat és magnófelvételek.
- Boglár Lajos, id. 1996. *Magyar világ Braziliában – A múlt századtól 1942-ig.* Budapest. *Délamerikai Magyar Ujság Naptára.* 1941. São Paulo.
- Kögl J. Szeverin 1992. *Magyarok Braziliában.* São Paulo, Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása.
- Magyar műhely a Dél Keresztje alatt.* I–III. 1960, 1964, 1999. São Paulo, Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása.
- Szelez Arnold 1934. *São Paulo földrajza, különös tekintettel a magyarságra.* São Paulo, Tip. „Cultura”.
- Szelez Arnold 1937. *Magyar történelem a braziliai magyarság használatára.* São Paulo.
- Szilágyi Ágnes Judit 1997. *Nemzetépítés és kultúrpolitika Braziliában: az Estado Novo.* PhD dolgozat, kézirat. Budapest–Szeged.
- Szilágyi Ágnes Judit 1998. *Rádió és propaganda Braziliában az 1930–40-es években.* *Világtörténet,* tavasz–nyár, 50–55.
- Szilágyi Ágnes Judit – Sáringer János 2002. *Ifj. Horthy Miklós, a Kormányzó kisebbik fia.* Budapest, Holnap Kiadó.
- Források: Országos Levéltár, a Külügyminisztérium iratai, a korabeli lapok közül: a *Népszava* és az *Ujság* cikkei.